

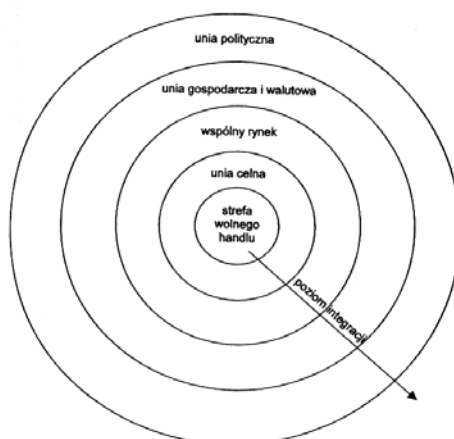
*Tomasz W.Kolasiński**

Europejska integracja regionalna jako wzór dla współpracy gospodarczej państw Afryki Zachodniej?

Zagadnienia wstępne

Definiując proces tworzenia na przykład unii gospodarczej i walutowej jako etapu integracji regionalnej (schemat 1.), mówimy o procesie gospodarczym, jego fazach i etapach rozwoju, które – utrzymane w pewnej chronologii – niosą coraz bardziej zaawansowane zmiany jakościowe w powiązaniu przyczynowo-skutkowym w szeroko rozumianej zagranicznej polityce gospodarczej.

Schemat 1. Etapy integracji regionalnej

Źródło: opracowanie własne autora.

* Dr **Tomasz W.Kolasiński** – Zakład Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych Katedry Gospodarki Narodowej Wydziału Zarządzania UW.

Kiedy mówimy o chronologii w rozwoju form determinujących płaszczyznę zagranicznej polityki gospodarczej, o fazach i etapach rozwoju współpracy gospodarczej, ważna jest obserwacja, że bogactwo doświadczeń europejskich w tej dziedzinie sięga wieku XIV (np. Związek Menniczy Reński – 1385; Wendyjski Związek Menniczy – 1379), ale cele, dla realizacji których rozwijano międzynarodową współpracę gospodarczą, wtedy nie różniły się wiele od tych, które postawiono sobie w XX wieku, powołując do istnienia na przykład Unię Ekonomiczną Beneluksu, Unię Europejską czy Unię Gospodarczą i Walutową.

Cele, o których mowa, niezmiennie i ponadczasowe, wspólne dla wielu epok historycznych i epok rozwoju gospodarczego, to cele, których realizacja, zarówno wtedy umożliwiała, jak i dziś umożliwia osiąganie dobrobytu, bogacenie się panujących, społeczeństw, państw. Odwołując się do stwierdzenia Adama Smitha, że źródłem bogactwa narodów jest handel, i uogólniając, można powiedzieć, że wszystkie formy międzynarodowej współpracy gospodarczej między księstwami, regionami, państwami miały na celu ułatwianie wymiany handlowej przez wzajemne umowne znoszenie barier, które tę wymianę ograniczały i stanowiły przeszkodę w osiąganiu dobrobytu. Barierami tymi były wtedy i są dziś opłaty celne oraz mnogość walut w obiegu o często trudnym do ustalenia wzajemnym kursie wymiany. Ułatwienia koncentrowały się zatem na ustanawianiu porozumień celnych, związków celnych lub unii celnych (wtedy np. Niemiecki Związek Celny – 1834; dziś np. unia celna państw EWG na podstawie postanowień Traktatu Rzymskiego – 1968), wprowadzaniu wzajemnie usztywnionych kursów wymiany w stosunku do jednego wspólnego pieniądza (wtedy np. Związek Menniczy Reński – 1385 i integracyjna rola złotego guldena reńskiego, dziś utworzenie obszaru jednowalutowego, strefy euro – 1999), co sprzyjało i sprzyja przechodzeniu od gospodarki barterowej do towarowo-pieniężnej, rozwojowi handlu, gospodarek i osiąganiu dobrobytu.

Z tak bogatymi doświadczeniami zagranicznej polityki gospodarczej z okresu ponad 600 lat Europa Zachodnia jawi się jako wdzięczny przedmiot badań nad integracją regionalną i związaną z nią ewolucją zagranicznej polityki gospodarczej. W nowożytnej historii gospodarczej państw Europy Zachodniej dążenia integracyjne po II wojnie światowej stały się załączkiem koncepcji gospodarczej, która na przestrzeni lat 1951 – 1999 przeżyła niespotykaną na innych kontynentach świata ewolucję w zagranicznej polityce

gospodarczej od strefy wolnego handlu do obszaru jednawalutowego – Unii Gospodarczej i Walutowej, strefy euro (schemat 1.).

Doświadczenia i osiągnięcia państw Europy Zachodniej w zakresie integracji regionalnej stają się wzorcowymi koncepcjami organizowania i kształtowania zagranicznych polityk gospodarczych na innych kontynentach.

Integracja regionalna państw Afryki Zachodniej

Jako skutek ekonomiczny francuskiego kolonializmu w Afryce Zachodniej (i Środkowej) oraz ustanowienia tam w charakterze waluty w obiegu pieniężnym franka kolonialnego powstał w II połowie XX wieku obszar jednawalutowy franka CFA (fr. *Communauté Financière Africaine*). Strefa franka CFA obejmuje w tym regionie Afryki dwa ugrupowania integracyjne o charakterze unii gospodarczych i walutowych.¹

W Afryce Zachodniej jest to osiem państw Unii Gospodarczej i Walutowej Afryki Zachodniej (*West African Economic and Monetary Union, WAEMU*): Benin, Burkina Faso, Côte d'Ivoire, Gwinea Bissau, Mali, Niger, Senegal, Togo, w Afryce Środkowej natomiast sześć państw Wspólnoty Gospodarczej i Walutowej Afryki Środkowej (*Central African Economic and Monetary Community, CEMAC*): Kamerun, Republika Środkowoafrykańska, Czad, Kongo, Gabon, Gwinea Równikowa.

Nawiązując do etapów integracji regionalnej – strefy wolnego handlu, unii celnej, wspólnego rynku, unii gospodarczej i walutowej, unii politycznej – można powiedzieć, że państwa Afryki Zachodniej i Środkowej, tworzące obszar walutowy franka CFA, znajdują się na najwyższym poziomie integracji regionalnej odpowiadającym w Unii Europejskiej strefie euro, Unii Gospodarczej i Walutowej (UGiW) obejmującej 13 państw.²

Jednym z podstawowych i najczęściej wskazywanych w literaturze dotyczącej unii walutowej skutków tej formy integracji gospo-

¹ Strefa walutowa franka francuskiego ma znacznie szerszy zasięg terytorialny niż podano. Tematyka tego opracowania i jego zakres podmiotowy uzasadniają jednak świadome ograniczenie przez autora zakresu geograficznego pojęcia „strefa franka francuskiego”. Dla porównania – K.Zabielski, *Finanse międzynarodowe*, PWN, Warszawa 1999, s.159 i nast.

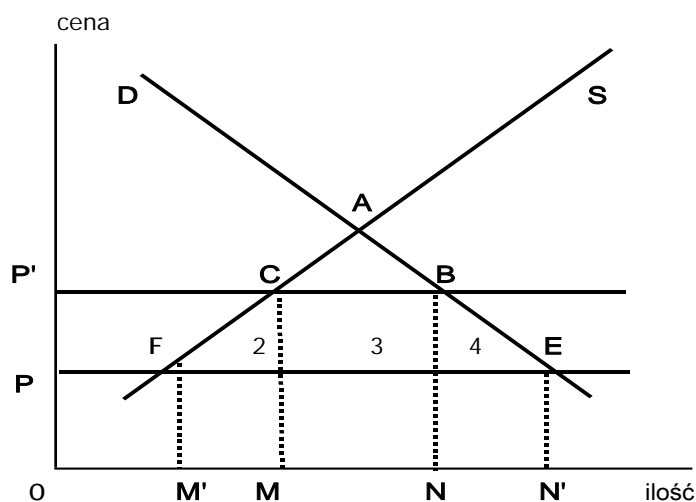
² Od 1 stycznia 1999 r., frank francuski stał się częścią składową koszyka euro. Wartość franka określona została więc w tym kontekście sztywnym kursem parytetowym wobec euro - 1 euro = 665,957 CFAF.

darczej dla państw członkowskich jest eliminacja ryzyka zmiany kursu walutowego w kierunku jego aprecjacji lub deprecjacji. Ryzyko takich zmian poważnie obciąża międzynarodowe stosunki handlowe. Objawia się ponoszeniem dodatkowych kosztów najczęściej przez kupującego, kiedy waluta jego kraju nagle się osłabi w stosunku do waluty partnera handlowego lub międzynarodowej, w której zawarty jest kontrakt. Kiedy w obszarze unii walutowej (obszarze jednawalutowym) nie istnieją wzajemne kursy wymiany dwóch lub wielu walut, a w obiegu znajduje się wspólna waluta, ryzyko kursowe nie wystąpi. Zwiększy się więc pewność obrotu. Jednym ze skutków stanu „pewności w obrocie międzynarodowym” może się stać intensyfikacja handlu między państwami – członkami unii walutowej. Przyniesie to efekt podobny do wyniku zawarcia unii celnej. Kreacja handlu i efekt przesunięcia będą związane jednak nie z eliminacją barier celnych, ale właśnie ryzyka kursowego. Staną się miarą atrakcyjności handlowej partnera wynikającej z jego przynależności do ugrupowania integracyjnego, a niespotykanej w stosunkach handlowych z kontrahentami spoza ugrupowania.

Państwa Afryki Zachodniej (i Środkowej) tworzące unie gospodarcze i walutowe przystąpiły również do międzynarodowych porozumień regionalnych o charakterze unii celnej. 10 czerwca 1959 roku Dahomej (obecnie Benin), Mauretania, Niger, Senegal, Sudan-Bamako, Górna Wolta i Côte d’Ivoire – państwa byłej Francuskiej Afryki Zachodniej – zawarły układ o zachowaniu unii celnej (tej pochodzącej jeszcze z czasów kolonialnych). W roku 1966 Dahomej, Mali, Mauretania, Niger, Senegal, Górna Wolta i Côte d’Ivoire utworzyły Unię Celną Państw Afryki Zachodniej (*Union Douaniere des Etats d’Afrigue Occidentale*).

Skutki zawarcia unii celnej – wpływ tej formy integracji gospodarczej na handel międzynarodowy – w zrozumiałym uproszczeniu prezentujemy na schemacie 2.

Schemat 2. Wpływ unii celnej na handel międzynarodowy

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W.Molle, *Ekonomika integracji europejskiej. Teoria, praktyka, polityka*, Gdańsk 2000, s.84.

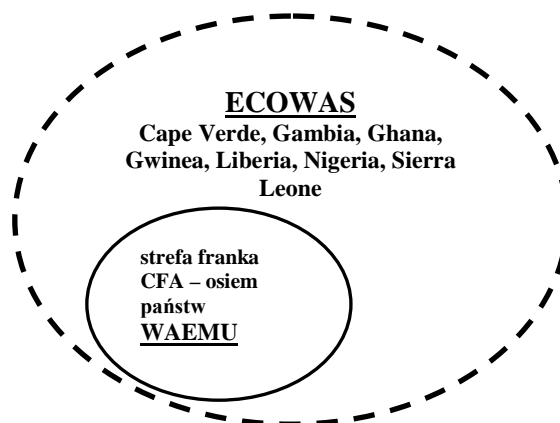
Punkt A, będący punktem przecięcia krzywych podaży i popytu, oznacza stan gospodarki autarkicznej, zamkniętej na jakąkolwiek wymianę międzynarodową. Popyt krajowy, konsumpcja i krajowa produkcja, podaż dóbr, znajdują się w tym samym punkcie. Krzywa zdefiniowana poziomem ceny P' – to poziom cen dóbr z importu w kraju zawierający element protekcjonizmu handlowego, np. stawkę celną. Miarą wielkości tej stawki celnej jest na osi cen odległość $P - P'$. Stawka celna ma więc funkcję cenotwórczą. Obciąża cenę dobra, przerzucając to obciążenie na konsumenta. Jeżeli cena dobra importowanego z zagranicy wzrośnie z poziomu P do P' na skutek działania organów władzy państwa, zmniejszy się popyt na to dobro – teraz droższe, co na krzywej popytu D obrazuje przesunięcie z punktu E do punktu B , a na osi oznaczającej ilość – zmniejszenie zapotrzebowania, konsumpcji z ON' do ON . Przesunięcie na krzywej podaży S z punktu F do punktu C , a na osi oznaczającej ilość z OM' do OM , oznacza wejście w lukę po importowanym dobru producenta krajowego. Pamiętajmy, że odcinek MN stanowi ograniczenie wielkości importu dobra zagranicznego po wprowadzeniu cła w stosunku do sytuacji sprzed wprowadzenia cła, kiedy import wynosił $M'N'$. Analizując skutki powstania unii celnej, rozpatrujemy efekt likwidacji elementu protekcjonizmu handlowego, stawki cel-

nej. Cena dobra importowanego w kraju osiąga poziom P, poziom ceny światowej. Ten element wolnego handlu bez cenotwórczych barier celnych wprowadza odwrotną sekwencję zdarzeń od prezentowanej. Zwiększy się popyt na dobro – teraz tańsze, co na krzywej popytu D obrazuje przesunięcie z punktu B do punktu E, a na osi oznaczającej ilość – zwiększenie zapotrzebowania, konsumpcji z ON do ON'. Przesunięcie na krzywej podaży S z punktu C do punktu F, a na osi oznaczającej ilość – z OM do OM', oznacza zmniejszenie produkcji krajowego substytutu i zwiększenie strumienia importowanego dobra na krajowym rynku, M'N'. Ustanowienie unii celnej, wolnego handlu, oznacza oprócz efektu kreacji handlu – trójkąt 2, efektu ekspansji handlu, popytu – trójkąt 4, także efekt przesunięcia – prostokąt 3, wynikający z faktu, że w obszarze bez granic celnych nie ma eksportu i importu w potocznym znaczeniu tego słowa, ale raczej zakup i sprzedaż w obrębie jednego obszaru.³

W prezentowanym opracowaniu interesujące jest, czy w państwach Afryki Zachodniej – tych należących do WAEMU i tych należących do Wspólnoty Gospodarczej Państw Afryki Zachodniej ECOWAS (Economic Community of West African States) (patrz schemat 3.) – zaistniały znane z literatury przedmiotu, wskazane na schemacie 2., skutki we wzajemnym handlu międzynarodowym, takie jak zwiększenie wolumenu obrotów wewnątrz obszaru integracyjnego w efekcie kreacji i przesunięcia handlu wynikające i właściwe integracji regionalnej na poziomie unii celnej i walutowej?

Schemat 3. Państwa ECOWAS i WAEMU

³ Szerzej na ten temat: W.Molle, *Ekonomika integracji europejskiej. Teoria, praktyka, polityka*, Gdańsk 2000, s.84 i nast.

Źródło: opracowanie własne autora.

Czynniki kształtujące atrakcyjność partnera w rozwijaniu wzajemnych stosunków handlowych (wybór)

Wzajemne przyciąganie i atrakcyjność handlowa państw – partnerów należących do tego samego bloku integracyjnego, szczególnie w specyficie państw Afryki, zostały interesująco opisane w modelu wzajemnej grawitacji państw ku zacieśnieniu stosunków handlowych i współpracy gospodarczej. Za czynniki determinujące wzajemną atrakcyjność i przyciąganie przyjęto posługiwanie się wspólną walutą przez państwa CU_{ij} oraz zbiór innych czynników Z_k , takich jak wielkość realnego PKB, przynależność do unii celnej, odległość państw od siebie, przynależność kolonialna do tego samego mocarstwa.

W tym modelu wielkość obrotów handlowych państw i oraz j mierzona ich wartością X_{ij} jest zależna od wskazanych wcześniej czynników i przybiera formułę:⁴

$$\log (X_{ij}) = \beta_0 + \sum_{k=1}^N \beta_k Z_k + \gamma CU_{ij}$$

⁴ Na podstawie: Ch.G.Tsangarides, P.Ewencyk, M.Hulej, *Stylized Facts on Bilateral Trade and Currency Unions: Implications for Africa*, IMF Working Paper January 2006, s.7 oraz Z.Iqbal, S.M.Khan, *Trade Reform and Regional Integration in Africa*, IMF 1998, s.375 i nast. Tam także metodologia obliczeń i kalkulacji.

$$K=1$$

Według tej formuły obliczono dla zbiorowości państw afrykańskich strefy franka CFA⁵ współczynniki korelacji obrazujące związki i zależności między przedstawionymi w modelu czynnikami determinującymi wzajemną atrakcyjność a wartością obrotów w handlu wzajemnym, wewnętrznym. Przedstawia to tabela 1.

Tabela 1. Współzależność wybranych czynników determinujących wzajemną atrakcyjność handlową i ich wpływ na wartość oraz wielkość obrotów handlu wewnętrznego

czynnik determinujący wzajemną atrakcyjność	
posługiwanie się wspólną walutą	0,99
odległość państw od siebie	-1,06
wspólna granica polityczna	1,22
wielkość realnego PKB	1,01
przynależność kolonialna do tego samego mocarstwa	0,30
przynależność do unii celnej	0,92

Źródło na podstawie: Ch.G.Tsangarides, P.Ewencyk, M.Hulej, *Stylized Facts on Bilateral Trade and Currency Unions: Implications for Africa*, IMF Working Paper January 2006, s.19.

Z wielkości współczynników korelacji wynika, że atrakcyjność handlowa, a zatem wartość i wielkość wzajemnych obrotów w wymianie handlowej, jest w pozytywnym związku z posiadaniem przez państwa wspólnej granicy politycznej – obrazuje to wielkość 1,22. Odległość państw od siebie – mimo przynależności do ugrupowania integracyjnego – stanowi istotną negatywną korelację, na poziomie -1,06, z wartością obrotów w handlu. Wynik ten sygnalizuje istotny nawet w XXI wieku determinant opóźnień wzajemnych stosunków handlowych charakterystyczny dla wielu państw Afryki regionu

⁵ Niniejsze opracowanie dotyczy jedynie integracji regionalnej państw Afryki Zachodniej w formie WAEMU i ECOWAS. Państwa afrykańskie strefy franka CFA stanowią liczniejszą próbę. Mimo to wyniki badań i obliczenia pozostają reprezentatywne z uwagi na wspólne dla nich elementy jakościowe: surowcowe typy gospodarek, przynależność do ugrupowań integracyjnych, poziom ubóstwa, przynależność geograficzną i kulturową do regionu sub-Sahary.

sub-Sahary. Chodzi o barierę transportową oraz przestrzenną i związany z nimi brak odpowiedniej infrastruktury drogowej. Poślugiwanie się wspólną walutą i przynależność do unii celnej również istotnie wpływają na wielkość i wartość obrotów handlowych (współczynniki korelacji na poziomie 0,99 i 0,92), podobnie poziom zamożności. Na pewno przy omawianiu tej kategorii i związku na poziomie 1,01 – a więc o wysokiej wartości – należy wskazać wielkość realnego PKB państwa w konfrontacji z kierunkiem jego handlu zagranicznego. Państwa o niskim poziomie realnego PKB oraz PKB *per capita* charakteryzuje przewaga importu nad eksportem. Prawidłowości te przedstawia tabela 7. Na stosunkowo niskim poziomie pozostaje związek przynależności kolonialnej do tego samego mocarstwa kolonialnego – 0,30. Do przeprowadzenia próby wykorzystano dane dotyczące dawnych kolonii imperium francuskiego. Przeważająca ich część skorzystała z dobrodziejstw, jakie oferowało mocarstwo, i nawet po wyzwoleniu budowała swoje wolne już państwa, korzystając z wzorów, standardów prawa, administracji i zasad gospodarowania właściwych ustrojowi dawnego suwerena. Dlatego w Afryce Zachodniej i Środkowej do dziś w użyciu jest frank CFA, a nie np. escudo, gulden czy funt. Korelacja na poziomie 0,30 sugeruje, że wspomniane standardy administracyjne i prawne nie są istotnym determinantem rozwoju stosunków handlowych. Współczynnik ten mógłby być ważniejszy i wyższy przy porównaniu różnych grup państw Afryki ze względu na podległość określonemu mocarstwu kolonialnemu czy ustrój polityczno-gospodarczy.

Zwiększenie wielkości obrotów handlowych, jako skutek uczestniczenia w pewnym gospodarczym związku integracyjnym, łączy się ze zjawiskiem kreacji między państwami dodatkowego strumienia handlu na skutek powstania korzystnego dlań otoczenia (np. eliminacji barier celnych, ryzyka kursowego). Przy posługiwaniu się podaną wcześniej formułą istotne jest wskazanie obliczonych współczynników korelacji wybranych czynników wzajemnej atrakcyjności i zjawiska kreacji handlu. Przedstawia to tabela 2.

Tabela 2. Współzależność wybranych czynników determinujących wzajemną atrakcyjność handlową i ich wpływ na zjawisko reakcji handlu

czynnik	kreacja handlu strefy franka CFA ze światem	kreacja handlu wewnątrz strefy franka CFA
posługiwanie się wspólną walutą	0,61	0,59
odległość państw od siebie	-0,96	-1,29
wspólna granica polityczna	1,11	0,98
wielkość realnego PKB	1,06	0,63
przynależność kolonialna do tego samego mocarstwa kolonialnego	0,33	0,26
przynależność do unii celnej	-	0,80

Źródło na podstawie: Ch.G.Tsangarides, P.Ewencyk, M.Hulej, *Stylized Facts on Bilateral Trade and Currency Unions: Implications for Africa*, IMF Working Paper January 2006, s.21.

Efekt kreacji handlu wewnątrz państw strefy franka CFA, które tworzą także obszar unii celnej, to bezpośredni wynik zastosowania tej formy integracji regionalnej, z korelacją na poziomie 0,80. Ten czynnik oraz bliskość partnera (0,98), co pokazuje tabela 1., są dla kreacji handlu najistotniejsze. Posługiwanie się wspólną walutą dla efektu kreacji ma większe znaczenie – 0,61, wobec 0,59 w stosunkach ze światem zewnętrznym. Wynika to z sygnalizowanego już stosunku franka CFA do euro. Efekt powstania dodatkowego strumienia w handlu zależy tu niewątpliwie od kursu euro wobec głównych walut świata – dolara USA, jena japońskiego, będąc miarą konkurencyjności cenowej (przy deprecjacji) lub jej braku (przy aprecjacji). Można też wskazać, że siła euro mierzona potencjałem gospodarczym (już 13) członków UGiW, pozycja jego emitenta – Europejskiego Banku Centralnego – i status międzynarodowej waluty rezerwowej (drugiej po dolarze USA) zapewniają korzystniejsze, stabilniejsze stosunki handlowe państw strefy franka CFA ze światem, niż kiedy gospodarowały one w realiach powiązania franka CFA z frankiem francuskim. Korelacja wysokości realnego PKB z efektem kreacji handlu ma większe znaczenie w przypadku wymiany handlowej ze światem (1,06) niż w przypadku obrotów z państwami afrykańskimi (0,63). Różnica wynika ze struktury handlu tych państw Afryki ze światem i wewnątrz strefy. W eksporcie świata do Afryki przeważają dobra wysoko przetworzone, zaawansowane technologicznie, obciążone wysokimi kosztami pracy i myśli *know-how*, a więc droższe od tych, którymi handlują między sobą ubogie państwa Afryki. Dotyczy to całego regionu sub-Sahary. Stąd zamożność państwa mierzona poziomem realnego PKB jest bardziej

istotna w wymianie ze światem niż z partnerem – członkiem WAEMU czy ECOWAS.

Cechy wymiany międzynarodowej państw WAEMU i ECOWAS – praktyka okresu 1990–2003

Przedstawione prawidłowości i korelacje wybranych czynników określających wzajemną atrakcyjność i przyciąganie państw z efektem kreacji handlu i wzrastającym wolumenem obrotów w stosunkach handlowych – obserwowane w ujęciu teoretycznym, na podstawie modelowej formuły wzajemnej grawitacji państw ku zacieśnieniu stosunków handlowych i współpracy gospodarczej – nie znajdują jednak jednoznacznego i wyraźnego potwierdzenia w praktyce gospodarczej wybranych państw Afryki Zachodniej – członków WAEMU i ECOWAS. Sugerują to następujące spostrzeżenia.

Według danych z okresu 1997–1998 wielkość handlu wewnętrznego między państwami Wspólnoty Gospodarczej Afryki Zachodniej (ECOWAS) wyniosła średnio 8,4% całości eksportu i 13,1% całości importu Wspólnoty. Dla porównania w państwach Unii Europejskiej, które utworzyły 1 stycznia 1999 roku Unię Gospodarczą i Walutową, te wielkości to odpowiednio 44,5% i 44,1%.⁶ Efekt kreacji dodatkowego strumienia handlu i związany z nim efekt przesunięcia funkcjonują więc inaczej w przypadku państw Afryki Zachodniej niż państw UGiW, mimo osiągnięcia tego samego poziomu integracji regionalnej.

Dostępne dane w szerszej perspektywie czasowej, uśrednione dla okresu 1996–2001, charakteryzujące handel wewnętrzny w ECOWAS, przedstawione jako procent całości obrotów handlu zagranicznego (importu i eksportu ECOWAS ze światem), nie pozostawiają wątpliwości, że unie celna i walutowa w realiach tego ugrupowania (w części dotyczącej ośmiu państw WAEMU, patrz: schemat 2.) nie przynosiły w badanym okresie skutków opisywanych w teorii jako efekty kreacji handlu i przesunięcia związane z etapem integracji w formie unii celnej i walutowej. W świetle danych eksport w obszarze ośmiu państw WAEMU wyniósł 11,97%, a eksport członków ECOWAS do WAEMU – 19,86%. W przypadku importu te wielkości

⁶ P.Masson, C.Pattillo, *Monetary Union in West Africa: an Agency of Restraint for Fiscal Policies*, IMF Working Paper March 2001, s.9.

wyniosły odpowiednio 8,47% i 18,55%⁷. Dane z badanego okresu 1996 – 2001, wyrażające wielkość obrotów w bilionach USD, wskazały następujące prawidłowości: eksport w obszarze państw ECOWAS w roku 2000 wyniósł 2,97 bln USD (był to najwyższy obrót w okresie 1996 – 2001), a import w obszarze ECOWAS w roku 2001 – 3,18 bln USD (i także był najwyższym obrotem w okresie 1996 – 2001). Ciekawe, że obroty ze światem pozostawały znacznie wyższe w tym ujęciu wartościowym. Eksport państw ECOWAS do świata ukształtował się w okresie 1996 – 2001 w granicach od 21,76 do 30,81 bln USD (był to najwyższy obrót tego okresu osiągnięty w roku 2000), import natomiast w granicach od 23 do 29,91 bln USD (był to najwyższy obrót tego okresu osiągnięty w roku 2001).⁸

Przedstawione wielkości, obrazujące udział handlu między państwami Afryki Zachodniej w całości ich eksportu oraz importu i wartości obrotów w handlu wzajemnym oraz ze światem, ukazują dysproporcje wielkości i wartości obrotów handlowych osiąganych wewnątrz WAEMU i ECOWAS oraz na zewnątrz. Z jednej strony obserwacja ta jest bliska wnioskowi przedstawionemu przy prezentacji danych w tabeli 2. w odniesieniu do wartości i wielkości strumieni handlu Afryka – świat oraz Afryka – Afryka, z drugiej strony jednak widać, że współczynniki korelacji, wielkości logarytmiczne prezentowane w tabelach 1. i 2., w odniesieniu do zwiększania wielkości i wartości obrotów handlowych, a także powstawania efektu kreacji handlu w związku z przynależnością do unii celnej oraz posługiwaniem się tą samą walutą, w świetle przytoczonych danych nie znajdują potwierdzenia.

Dysproporcje wartości handlu wewnętrznego między państwami ECOWAS oraz tym ugrupowaniem i światem są odzwierciedleniem istotnej cechy charakteryzującej gospodarkę państw nie tylko ECOWAS i WAEMU, ale też CEMAC i regionu sub-Sahary. Chodzi o podstawowy determinant, jakim jest surowcowy profil gospodarek

⁷ Na przedstawione wielkości wpływa też bariera przestrzenna związana z brakiem pożądanej dla rozwoju gospodarczego infrastruktury drogowej, telekomunikacyjnej czy z przerwami w dostawach energii. Według wyników badań przeprowadzonych przez OECD 48% przedsiębiorstw w Côte d'Ivoire wskazało problemy transportowe jako główną przyczynę rozwoju eksportu wewnętrznego, w przypadku Kamerunu było to 50% przedsiębiorstw; szerzej na ten temat: *Policies to Promote Competitiveness in Manufacturing in Sub-Saharan Africa*, IMF/OECD 2001, s.66 i nast.

⁸ M.Nsouli Saleh, *The New Partnership for Africa's Development*, Joint Africa Institute 2004, s.94 i nast.

narodowych tych państw i ich charakter rolniczy. Przedstawiają to tabele 3., 4. i 5. Tabela 5. prezentuje procentowy udział dwóch podstawowych dóbr eksportowych państw WAEMU w całości ich eksportu.

Tabela 3. Wybrane państwa ECOWAS – udział w strukturze produkcji sektora rolniczego i sektora przemysłowego (w % według danych za 1997 r.)

Wybrane państwo	Rolnictwo	Przemysł
Benin	38,3	13,8
Burkina Faso	32,6	23,8
Côte d'Ivoire	27,3	21,2
Gwinea Bissau	53,8	11,0
Mali	46,9	16,5
Niger	38,2	18,0
Senegal	18,4	22,2
Togo	41,8	20,8
Cape Verde	8,7	21,4
Gambia	25,9	12,8
Ghana	47,4	16,6
Gwinea	24,1	33,0
Nigeria	31,7	45,3

Źródło: P.Masson, C.Pattillo, *Monetary Union in West Africa: an Agency of Restraint for Fiscal Policies*, IMF Working Paper March 2001, s.12.

Tabela 4. WAEMU i CEMAC – udział dóbr mineralnych i rolniczych w tworzeniu dochodów z tytułu eksportu (dane za okres 1998 – 1999)

Państwo	Udział w tworzeniu dochodów z eksportu:		
	50% i więcej	20 – 49%	10 – 19%
Benin		bawełna	
Burkina Faso			bawełna
Kamerun		ropa naftowa, kakao, diamenty	kawa, kakao
Republika Środkowoafrykańska			drewno
Czad		bawełna	
Kongo	ropa naftowa		miedź, kobalt
Côte d'Ivoire		kakao	
Gwinea Równikowa		ropa naftowa, drewno	
Gabon	ropa naftowa		drewno

Ghana		kakao, złoto	drewno
Gwinea	boksyty		
Gwinea Bissau	orzechy egzotyczne (nerkodrzew)		
Mali		bawelna, złoto, ryby	
Niger	uran		ryby

Źródło: na podstawie P.Cashin, C.Pattillo, *Terms of Trade Shocks in Africa: are they Short-lived or Long-lived?*, IMF Working Paper April 2000, s.5.

Tabela 5. WAEMU – udział dwóch podstawowych dóbr eksportowych w całości eksportu w okresie 1993 – 2003 (w %)

Państwo / rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Benin	88,1	83,8	81,0	87,3	84,3	85,4	83,5	80,4	75,1	67,2	68,6
Burkina Faso	40,8	62,1	73,3	69,4	76,1	77,7	72,3	71,3	77,5	80,3	75,9
Côte d'Ivoire	47,2	41,8	43,6	43,8	42,9	46,2	39,9	35,9	38,4	46,5	44,9
Mali	65,2	73,6	75,6	74,5	58,7	53,3	52,3	40,3	24,1	29,7	34,7
Niger	84,5	86,3	66,4	54,3	61,1	51,0	51,9	50,2	51,7	52,0	48,7
Senegal	41,6	43,8	43,5	44,3	47,0	43,6	40,4	33,5	35,6	39,7	34,9
Togo	46,2	52,1	55,0	48,9	46,4	44,1	37,6	25,0	18,5	23,4	20,7

Źródło: P.van den Boogaerde, Ch.G.Tsangarides, *Ten Years after the CFA Franc Devaluation: Progress Toward Regional Integration in the WAEMU*, IMF Working Paper July 2005, s.27.

Państwa WAEMU, ECOWAS, CEMAC i regionu sub-Sahary są w stanie zaoferować światu jedynie jedno, dwa, trzy dobra o charakterze rolniczym, mineralnym nisko przetworzonym. Stwarza to oczywiste okresowe trudności w koordynowaniu i planowaniu dochodów publicznych z tytułu eksportu i staje się przyczyną (jeżeli wystąpią trudności związane np. ze spadkiem międzynarodowych cen na dane dobro) szoku *term of trade*. Na przykład Côte d'Ivoire oraz Ghana są uzależnione od światowych cen kakao, Niger od cen rudy uranu, Gwinea od cen boksytów, a Senegal i Togo od światowych cen i zasobów fosforytów.

W dużym uproszczeniu można sformułować wniosek, że trudno w afrykańskich gospodarkach surowcowych osiągnąć komplementarność (uzupełnianie się) we wzajemnych stosunkach handlowych. Nawet jako państwa sąsiadujące, posługujące się tą samą walutą i członkowie unii celnej nie opierają wzajemnych stosunków handlowych na schemacie: kakao za boksyty, ropa naftowa za bawelnę,

orzeczki za kobalt. Pozostaje więc atrakcyjność międzynarodowa mierzona popytem po cenach światowych na unikalne dobra mineralne gdzie indziej niespotykane (np. niektóre surowce strategiczne). Ich cena międzynarodowa jest jednak zbyt wysoka dla innego państwa afrykańskiego z tego samego ugrupowania i nie ma tu znaczenia osiągnięty przez nie poziom integracji regionalnej. Stąd niejako naturalny mniejszy wolumen obrotów i niższa ich wartość wewnątrz WAEMU i ECOWAS, bo przedmiotem wymiany są jedynie dobra, na których zakup ubogi partner (państwa regionu sub-Sahary to państwa HIPC oraz LDC⁹) może sobie pozwolić. Handel międzynarodowy kilkoma surowcami mineralnymi o międzynarodowym znaczeniu strategicznym (np. rudy uranu) ma jeszcze tę cechę, że wielu gospodarkom WAEMU i ECOWAS nie jest potrzebny. Większą bowiem rolę odgrywają tam systemy nawadniania kupowane w formie międzynarodowych projektów inwestycyjnych czy nasiona zbóż zmodyfikowane genetycznie tak, aby nie były podatne na wyjątkowo uciążliwe w warunkach afrykańskich choroby i suszę.

Pochodną niejako wzajemnej atrakcyjności handlowej, efektu kreacji handlu, jest stopień integracji gospodarek państw i w obrębie ugrupowania, i z gospodarką światową. Miarą integracji, specjalizacji i komplementarności (przenikania się, uzupełniania gospodarek) jest współczynnik otwarcia w handlu międzynarodowym, czyli udział eksportu i importu państwa w tworzeniu dochodu narodowego. Państwa silnie zintegrowane gospodarczo mają wysoki współczynnik otwarcia w handlu międzynarodowym, a ich gospodarki charakteryzuje wynikający z tego stopnia otwartości (zazwyczaj również wysoki) współczynnik transformacji produkcji krajowej w strumień sprzedaży międzynarodowej.

Mimo surowcowego profilu gospodarek państw WAEMU i przez to ich wąskiej specjalizacji międzynarodowej oraz wskazywanej wcześniej niewielkiej wzajemnej atrakcyjności handlowej i komplementarności gospodarek, współczynnik otwarcia w handlu międzynarodowym w okresie 1990 – 2003, choć nie we wszystkich państwach, ale wzrastał. Przedstawia to tabela 6.

Tabela 6. WAEMU – współczynnik otwarcia w handlu międzynarodowym (średnie w % z wybranych okresów)

⁹ HIPC – *highly indebted poor country*; LDC – *least developed country*.

Państwo/rok	1990 – 2003	1990 – 1993	1994 – 1998	1999 – 2003
Benin	42,7	38,3	46,8	42,1
Burkina Faso	33,6	33,3	35,3	32,2
Côte d'Ivoire	69,8	58,6	73,3	75,4
Mali	54,1	44,3	54,0	62,1
Niger	40,3	34,4	43,1	42,3
Senegal	65,6	55,5	69,7	69,5
Togo	70,1	63,3	65,8	79,8

Źródło: P.van den Boogaerde, Ch.G.Tsangarides, *Ten Years after the CFA Franc Devaluation: Progress Toward Regional Integration in the WAEMU*, IMF Working Paper July 2005, s.27.

Côte d'Ivoire, Mali, Senegal, Niger i Togo to państwa o najwyższym współczynniku otwarcia. Wysoki współczynnik otwarcia stanowi korzystny gospodarczo aspekt uczestnictwa w międzynarodowym podziale pracy. Powoduje jednak również zagrożenia. Chodzi o szok *term of trade* związany z przesunięciem światowego popytu lub nagłą zmianą cen dóbr eksportowych. Pamiętajmy o profilu surowcowym gospodarek tych państw (tabele 4. i 5.) i fakcie, że większość ich dochodów publicznych z tytułu wymiany międzynarodowej pochodzi z handlu jednym lub dwoma dobrami.

Powróćmy do konkluzji wyliczeń przedstawionych w tabeli 2. Efekt kreacji handlu wewnątrz państw strefy franka CFA należących do unii celnej jest bezpośrednim efektem tej formy integracji regionalnej. Wskazywał na to wysoki współczynnik korelacji – na poziomie 0,80. Istotna była też dla efektu kreacji bliskość partnera – 0,98.

Analizując wielkość i wartość obrotów handlowych ECOWAS z okresu 1996 – 2001, zauważyliśmy dysproporcje wielkości i wartości obrotów handlowych osiąganych wewnątrz WAEMU i ECOWAS oraz na zewnątrz. Dokonamy obecnie kolejnego porównania, tym razem tylko dla obszaru WAEMU, w okresie 1990 – 2003 podzielonym na cztery podokresy. Porównamy uśrednione dla nich wielkości charakteryzujące obroty handlowe wewnątrz strefy i ze światem. Czy dane statystyczne dotyczące udziału państw WAEMU w handlu wewnętrznym w granicach ośmiu państw i zewnętrznym potwierdzą zaobserwowane wcześniej prawidłowości handlu Afryka – świat i Afryka – Afryka? Przedstawiają to tabele 7. i 8.

Tabela 7. WAEMU – udział państw w eksporcie i imporcie wewnątrz strefy (średnie w % z wybranych okresów)

Państwo/rok	1990 – 2003		1990 – 1993		1994 – 1998		1999 – 2003	
	import	eksport	import	eksport	import	eksport	import	eksport
Benin	8,7	1,4	3,5	1,2	7,4	1,2	14,2	1,7
Burkina Faso	22,7	3,4	23,1	4,3	20,8	4,8	24,1	1,4
Côte d'Ivoire	4,6	73,8	6,1	76,3	4,4	74,6	3,5	71,1
Mali	39,9	1,1	37,3	2,1	45,9	0,8	35,9	0,6
Niger	8,7	1,8	8,2	1,9	7,9	2,4	9,9	1,2
Senegal	9,1	13,7	14,1	11,1	7,0	13,8	7,3	15,8
Togo	6,4	4,7	7,6	3,1	6,6	2,4	5,0	8,3

Źródło: P.van den Boogaerde, Ch.G.Tsangarides, *Ten Years after the CFA Franc Devaluation: Progress Toward Regional Integration in the WAEMU*, IMF Working Paper July 2005, s.27-28.

Dane dotyczące handlu wewnątrz WAEMU wskazują kierunek handlu zagranicznego. W przypadku większości państw wspólnoty uderza dysproporcja wielkości importu i eksportu – wielkość procentowa obrazująca import jest znacznie wyższa od przedstawiającej eksport. Dzieje się tak we wszystkich prezentowanych okresach w przypadku Burkina Faso – jednego z najuboższych państw świata, z dochodem narodowym *per capita* w roku 2004 na poziomie 285 USD. Dramatyczne różnice (np. 39,9% – 1,1%; 45,9% – 0,8%) charakteryzują wielkości dla Mali – państwa, które w roku 2004 zanotowało dochód narodowy *per capita* na poziomie 295 USD, a którego około 65% powierzchni stanowią obszary pustynne. Wielkości importu ze strefy WAEMU znacznie wyższe niż eksportu oznaczają, że te państwa potrzebują dla rozwoju swojej gospodarki znacznie więcej z zewnątrz, niż mogą same zaoferować pozostałym członkom ugrupowania.

Sytuacji odwrotnej dowodzi charakterystyka gospodarek Côte d'Ivoire i Senegalu. W tym przypadku wielkości liczbowe obrazujące eksport są większe niż dotyczące importu. Jest to odzwierciedlenie zróżnicowania gospodarek tych państw, które w regionie Afryki Zachodniej są państwami przodującymi, o wysokim współczynniku otwarcia gospodarek (tabela 6.) i z dochodem narodowym *per capita* w roku 2004 odpowiednio 710 USD i 470 USD. Państwa te oferują w eksporcie pozostałym członkom WAEMU znacznie więcej, niż same potrzebują od nich w ramach importu. Są też bardziej samowystarczalne niż Benin, Burkina Faso czy Mali. Warto również zauważyć, że w przypadku Beninu i Burkina Faso, na odwrót niż w Côte d'Ivoire i Senegalu, udział dwóch podstawowych dóbr w ca-

łości eksportu w okresie 1993 – 2003 jest najwyższy ze wszystkich państw WAEMU. Przedstawia to tabela 5.

Tabela 8. prezentuje udział eksportu i importu wewnątrz strefy WAEMU w całości eksportu i importu należących do niej państw.

Odniesienie wielkości handlu wewnętrznego – eksportu i importu między państwami WAEMU – do całości ich eksportu i importu jest ważnym elementem analizy funkcjonowania efektów kreacji i przesunięcia w handlu w tym ugrupowaniu. Przypominamy, że w państwach Unii Europejskiej te wielkości są wysokie, co stanowi o dużej wzajemnej atrakcyjności handlowej członków UE.

Tabela 8. WAEMU – eksport i import wewnątrz strefy w całości eksportu i importu tych państw (średnie w % z wybranych okresów)

Państwo / rok	1990 – 2003		1990 – 1993		1994 – 1998		1999 – 2003	
	import	eksport	import	eksport	import	eksport	import	eksport
Benin	9,0	2,7	3,6	2,5	6,6	1,9	15,8	3,7
Burkina Faso	19,6	6,8	15,0	6,6	16,3	9,8	26,5	4,0
Côte d'Ivoire	0,8	11,0	1,0	11,7	0,6	10,0	0,7	11,6
Mali	24,9	1,2	22,2	2,5	26,2	0,9	25,6	0,5
Niger	10,8	3,4	8,8	2,7	8,5	4,5	14,5	2,9
Senegal	2,9	6,5	3,8	4,2	2,1	6,2	2,9	8,7
Togo	6,0	7,0	6,2	3,6	6,2	3,4	5,6	13,4

Źródło: P.van den Boogaerde, Ch.G.Tsangarides, *Ten Years after the CFA Franc Devaluation: Progress Toward Regional Integration in the WAEMU*, IMF Working Paper July 2005, s.27-28.

Wskazane wcześniej wnioski, dotyczące Beninu, Burkina Faso i Mali, w których różnice wielkości eksportu i importu w obrotach handlowych WAEMU były jaskrawym przykładem uzależnienia importowego gospodarek tych państw od pozostałych członków WAEMU (tabela 7.), w konfrontacji z danymi z tabeli 8. potwierdzają się dla Burkina Faso i Mali. Import tych państw jest ciągle o wiele wyższy od eksportu. W przypadku jednak Beninu i Burkina Faso, a także Nigru, wielkości eksportu w tabeli 8. są większe niż w tabeli 7. Udział Beninu w eksporcie do siedmiu pozostałych państw WAEMU na poziomie 1,2%, 1,4%, 1,7% sugeruje podkreślaną już niewielką atrakcyjność towarów tego kraju dla członków WAEMU. Kontrastuje to z dwukrotnie wyższym udziałem eksportu Beninu do WAEMU jako procentu całego eksportu do świata – np. 2,7%, 2,5%, 3,7% (ta-

bela 8.). Sugeruje to większą atrakcyjność zewnętrzną Beninu niż wewnętrzną – dla rynku WAEMU. Stanowi choć w części potwierdzenie obserwacji o dwutorowości jakościowej handlu Afryka – świat oraz Afryka – Afryka przejawiającej się w różnicach ilości i wartości przede wszystkim dóbr będących przedmiotem obrotu. Podobne jak w przypadku Beninu wnioski dotyczą też Burkina Faso i Nigru. Unikalność oferowanych przez te państwa dóbr (tabela 4.) i ich wysoka cena powodują, że sprzedaż tych dóbr do obszaru WAEMU stanowi jedynie np. 6,8%, 3,4%, 2,5% całości sprzedaży międzynarodowej (tabela 8.). Potwierdza się na tym przykładzie wcześniejsza obserwacja, że większe znaczenie odgrywa zakup systemu nawadniania nasion zbóż niż boksytów czy nerkodrzewu.

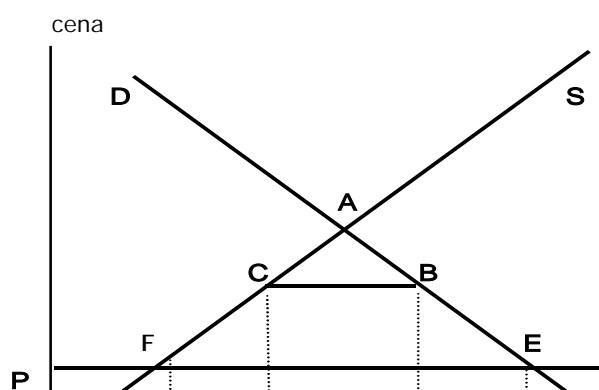
Modyfikacja modelu wymiany handlowej w unii celnej

Specyfika wymiany handlowej w państwach Afryki Zachodniej wskazuje, że realizowany tam model unii celnej charakteryzują naturalne niejako ograniczenia. Wynikają one z:

1. poziomu ubóstwa, niskiego realnego PKB, ograniczonego środków na zakupy międzynarodowe – co powoduje ograniczenie importu z obszaru unii,
2. wysokich cen dóbr unikalnych, niewielkiego zróżnicowania oferty dla innego członka unii ze względu na surowcowość gospodarek i częsty brak ich komplementarności – co powoduje ograniczenie eksportu do unii.

Dane statystyczne charakteryzujące handel w WAEMU i ECOWAS sugerowały, że w tych wspólnotach efekt kreacji i ekspansji handlu, popytu, konsumpcji – na skutek zwiększonej atrakcyjności handlowej partnera i zwiększonego wolumenu importu – nie wystąpiły. Powracając do schematu 1., należałoby więc podjąć próbę określenia, w którym miejscu państwa WAEMU i ECOWAS się naprawdę znajdują? Przedstawia to schemat 4.

Schemat 4. Unia celna i państwa WAEMU oraz ECOWAS

Źródło: opracowanie własne autora.

Ograniczenie importu zmniejsza odcinek M'N' w kierunku MN i zawęża go dalej, skracając odcinek CB. Trójkąty 2. i 4., obrazujące efekt kreacji i ekspansji handlu, są trudne do nakreślenia (porównaj ze schematem 2.). Choć więc ustrojowo i prawnie państwa WAEMU i ECOWAS powinny znajdować się na krzywej P we wzajemnych stosunkach handlowych opartych na unii celnej, zaryzykuję twierdzenie, że w badanym okresie 1990 – 2003 bliżej im było do pola figury ABC, stanu bliskiego autarkii. Realia gospodarcze tych państw, niosące wspomniane naturalne ograniczenia wolnego handlu, nie pozwalały zatem na pełne odniesienie wszystkich korzyści członkostwa w unii celnej.

Podsumowanie

Dzisiejsze państwa Afryki Zachodniej, będące członkami Unii Gospodarczej i Walutowej Afryki Zachodniej i Wspólnoty Gospodarczej Państw Afryki Zachodniej, u progu II połowy XX wieku, niejako na fali rozpadu imperium kolonialnego Francji i w wyniku zaszczerpienia na swoim gruncie wzorców prawa i administracji, powieliły także organizację systemu monetarnego, która umożliwiła powstanie unii monetarnej afrykańskiego franka CFA i franka francuskiego oraz unii walutowej w państwach Afryki Zachodniej i Afryki Środkowej. Z czasem te państwa rozwijały współpracę międzynarodową, tworzyły formy integracji, np. unię celną, ułatwiające wy-

mianę handlową jako przesłankę osiągnięcia wzrostu gospodarczego. Już to pokazuje, że jakość obecnie istniejącej strefy franka CFA jest zupełnie inna od jakości integracji europejskiej. Tak jak unia gospodarcza i walutowa – przyjęcie wspólnego pieniądza – w Europie Zachodniej stały się ukoronowaniem okresu ponad 50 lat integracji regionalnej, tak strefa franka CFA, unia walutowa, powstała niejako z pominięciem wszystkich wcześniejszych etapów integracji regionalnej. Dopiero zatem na unii walutowej w Afryce budowano inne formy integracji, np. unie celne, w porządku odwrotnym do modelu europejskiego.

To powoduje, że skutki wynikające z zawarcia unii celnej czy walutowej są w Afryce Zachodniej inne niż w Europie Zachodniej, w państwach Unii Europejskiej. Zwiększenie wolumenu obrotów wewnątrz obszaru integracyjnego WAEMU, ECOWAS, jako skutek efektu kreacji i przesunięcia handlu wynikający z wzajemnej atrakcyjności handlowej i przyciągania państw członkowskich unii celnej i walutowej, nie wystąpiło. Wzajemna grawitacja państw ku zacieśnieniu stosunków handlowych i współpracy gospodarczej nie znajduje wyraźnego potwierdzenia w praktyce handlowej WAEMU i ECOWAS mierzonej danymi statystycznymi.

Wielkość handlu wewnętrznego w obrębie WAEMU i ECOWAS ciągle jest niewielka, ale przede wszystkim – co ważne w tej analizie – kształtuje się w dysproporcji do wielkości obrotów światowych WAEMU i ECOWAS. Odwrotnie niż w UGiW czy państwach Unii Europejskiej.

U podłoża tej prawidłowości leży m.in. surowcowy charakter gospodarek WAEMU i ECOWAS. To on jest przyczyną braku atrakcyjności w handlu z innymi państwami regionu – państwami unii celnej czy strefy walutowej – wbrew teorii, ale powoduje wysoką ich atrakcyjność zewnętrzną.

Abstract

European regional integration as model for economic cooperation of West African countries?

The Economic and Monetary Union (EMU, Euro Area), within the European Union (EU) is by far the most advanced case of high-level regional integration among Western European countries. This extraordinary achievement of economic integration on a scale unprecedented scale in international economics came true on 1 January 1999 as the result of a long endogenous integration process. Some sources point out the Treaty establishing the European Coal and Steel Community signed in Paris on 18 April 1951 as the date this process started. For thesis examined in this paper it would be plausible to expand this historical perspective to 14th Century, when several quasi monetary agreements (monetary unions) – first ever in Europe – were concluded in German States. They tended towards achieving better economic and trade efficiency and dismantling regional monetary disparities and constraints.

The range of circumstances under which international trade becomes beneficial mutually is broad. As analysed in this paper, proper trade efficiency results from customs union (EMU is based on a customs union) and monetary union. The former impacts the patterns of trade among member countries in two ways: trade creation and trade diversion. The latter eliminates currency volatility and exchange rate-related risks.

In West Africa, an equivalent to the Euro Area level of regional integration is the CFA Franc area, consisting of eight member countries of the West African Economic and Monetary Union, WAEMU: Benin, Burkina Faso, Côte d'Ivoire, Guinea Bissau, Mali, Niger, Senegal and Togo. In these countries French post colonial political and economic context to some extent forced monetary integration with the French Franc. Today consequences of this are quite evident. However, a sequence of regional integration process in West Africa was opposite to the EU case. The monetary union WAEMU was established as the very first step towards economic integration while the monetary union in EU (EMU) was a crowning achievement of the regional integration process that took dozens of years to evolve.

The Author examines intra trade benefits and constraints in West African countries and concludes that neither the monetary union nor the customs union result in an expected intra trade integration actually happening there, so the EU and EMU integration experiences can hardly be transposable to circumstances of economic integration in West African countries.